

משמעותם של מנהגי חופה (ב) *

ה. מפגשים ראשונים - מחזור לבית

1. הינוחה

במקומות רבים נהגו שהחופה היא צעיף או טלית בהם מכסים את החתן והכלה. משמעותו של מנהג זה ברורה: איש ואשה תחת כסות אחת, אלה הם נישואין⁴⁰. לפי המנהג האשכנזי⁴¹, קודם החופה החתן הולך אל הכלה, כשהוא מלווה בשושביניו, ומכסה את ראשה ופניה בהינומה⁴². אחד ההסברים למנהג הוא כדברי הרמ"א: "יש אומרים שחופת בתולה (= נישואיה) - משיצאה בהינומא"⁴³. אמנם יש קושי בדבר, כי חופה זו מקדימה את הקידושין. המסבירים על פי הרמ"א סומכים על דברי המרדכי, שסבר שחופה מועילה גם קודם קידושין⁴⁴.

* **הערת המערכת:** אנו מפרסמים כאן חלק ב של הפרק הראשון מתוך המאמר על משמעותם של מנהגי החופה. מנהגי החופה רבים ומגוונים, נובעים ממקורות רבים ומדורות שונים. בחלק הראשון שנדפס בגיליון הקודם, נאמר שיש לראות במנהגי החופה הנוהגים היום מכלול אחד המבטא בשלמות את הנושאים המרכזיים שבחזונו. כל אחד מפרקי המאמר מבאר את כל מנהגי החופה מתוך נקודת מבט שונה. נקודת המבט המתוארת בפרק זה, רואה במנהגי החופה סיפור חיים - סיפור חייהם של בני הזוג. בדרך זו נתבארו מקומם של ציבור הנוכחים בחופה, ותפקידו של הרב מסדר הקידושין. סיפור חייהם של בני הזוג מתחיל בדורות שקדמו להם, ממשיך בילדותם ובתואור גדילתם, בליווי אותו מעניקים ההורים לילדיהם, עד לרגע המפגש בין בני הזוג - ממנו מתחיל חלקו של המאמר המובא כאן.

40. ע"י רש"י קידושין יח, ב. השהו מש"כ להלן בענין ברכת שהחיינו ופריסת טלית.

41. כיסוי פניה של הכלה נהוג גם בעדות הספרדים (אם כי לא מטעמו של הרמ"א). ע"י למשל בספרו של הרב דוד עובדיה 'קהלת צפון' ח"ג עמ' 77; הרב משה הכהן 'ברית כהונה', הוצאה רביעית מתוקנת מכון הרב מצליח תש"ן, על אבן העזר, הל' קידושין, מערכת קו"ף, עמ' תלד אות ה; אך לא כל הספרדים ובני עדות המזרח נהגו כן. ע"י ילקוט יוסף, שובע שמחות, פרק ו, סעי' א-ב.

42. ר' מילון בן יהודה בערך כלה, בהערה 2. לדבריו משמעות השם כלה היא מכוסה.

43. אה"ע נה, א. טעמים נוספים למנהג זה, ע"י 'הנישואין כהלכתם' פרק יב סעי' לט.

44. במקום שעושים קידושין ונישואין ביחד: ע"י מרדכי כתובות קלב, ח"מ אה"ע סי' נה ס"ק ט.

הקדמת כיסוי ראשה של הכלה לחופה, יכול להתפרש כחלק מסיפור היווצרות הזוג. ההליכה של החתן אל הכלה וכיסוי ראשה הם מעין חיזור. החתן מגיע אל הכלה, מסמן אותה ומבדיל אותה משאר הנשים. כאומר: אנא היי לי לאשה, אל תתני עינייך באחר⁴⁵. לפי המנהג שהחתן והכלה אינם נפגשים בשבוע שלפני החתונה, רגע המפגש הראשון בין החתן לכלה הוא מהרגעים המרגשים ביותר בחתונה. רגש זה מסמל את חיבוטי הנפש של יצירת הקשר. כמה מחשבה ומאמץ הושקעו בשאלה איך להציע קשר, ואיך לפתחו! כמה כיסופים באו לידי ביטוי עם תחילת יצירת הקשר!

חיזוק להסבר זה, אפשר למצוא במדרש (ויקרא רבה טו, ומקבילות):

אמר רבי יוחנן: למדתך תורה דרך ארץ, שאין חתן נכנס לחופה אלא אם כן נותנת לו כלה רשות. הדא הוא

דכתיב (שיר השירים ד): יבוא דודי לגנו ויאכל פרי מגדיו, ואח"כ - באתי לגני אחותי כלה.

כיסוי ראש הכלה בהינומא הוא מעין נטילת רשות שלפני הקידושין.

כאמור, הליכת החתן אל הכלה מסמלת את ההליכה אל החיזור הראשון שהחתן מחזר אחרי כלתו. בהליכה זו מלווה החתן על ידי הוריו. ההורים הם שמביאים את בנם אל הרגע הגדול בו הוא מבקש את ידיה של כלתו⁴⁶.

רגע מרגש הוא הרגע בו עוזב החתן את ידי הוריו כאשר הוא ניגש לכסות את ראשה של הכלה. ברגע זה עוזב החתן את הידיים שהוליכו אותו עד כאן, ומתחיל לפלס את דרכו העצמאית⁴⁷. בינתיים רק מתחיל, מפני שמיד עם כיסוי ראשה של הכלה, חוזר החתן אל הוריו, והולך עמם אל החופה. בהליכה משותפת זו חוזרים ההורים ומביעים את הסכמתם וברכתם לנישואין.

2. משכני אחיך נרוצה – הרוץ אל החופה

לפי המנהג, החתן והכלה אינם באים ביחד אל החופה. הדבר מדגיש את העובדה שבשלב זה לא באו בני הזוג עדיין בברית הנישואין. שני רווקים מגיעים לחופה והם עתידים לצאת ממנה כמשפחה מאוחדת.

החתן ומלווייו הולכים אל החופה לפני הכלה. שני צדדים להליכה קודם לילה: מצד אחד החתן מקדים, כביכול חשוב הוא יותר⁴⁸. מצד שני בין הליכת החתן לחופה לבין הליכתה של הכלה ישנה הפסקה מסויימת. בהפסקה זו החתן הוא שצריך להמתין לתשובת הכלה: האם תענה לחיזורי ותבוא - או שמא תמאן⁴⁹? בואה של הכלה אל החופה הוא אישור

45. מעין זה עי' ב'מטעמים' מנהגי חתונה אות נד. עי' ברית כהונה, אה"ע מערכת קו"ף אות ה: "מנהגנו פה (ג'רבה) כי הכלה יהיה על פניה סודר או מסוה מפני הצניעות". לפי מקצת מהספרדים שלא נהגו לכסות את פני הכלה, החיזור מתבטא בביאת החתן לבית הכלה קודם החופה והגעתם יחד לאולם (ילקוט יוסף שם). מעשה זה מבטא את יציאת החתן והכלה מבית הוריהם אל ביתם שלהם. פגשתי בכלות שאין דעתן נוחה מ'הפרדתן' מהעולם על ידי ההינומה. אמנם היא הנותנת: 'הפרדה' זו באה לומר שעל החתן והכלה להיות עכשיו מרוכזים זה בזה, בבית שהם עומדים להקים.

46. בתנ"ך ישנם מספר מעשים בהם הורי החתן הולכים עבורו או עמו לבקש את ידה של הכלה. עי' למשל שופטים יד, א-ז, ועוד.

47. הרב מ. אלון, סדר חופה וקידושין עם הארות והגינות, ליום חתונת בנו, כ"ג בסיון תשס"א, עמ' 9-10. יש עוד להעיר, שהחתן והכלה מגיעים אל החופה כשידיהם בידי הוריהם, והם יוצאים ממנה כשהם מחזיקים זה ביד זה, עי' להלן.

48. עי' מהרי"ל הלכות נישואין מהד' שפיצר עמ' תסז ציון יג.

49. מעין זה מצאנו בבריאת האיש והאשה. האיש נברא קודם לאשה, והאשה ממנו היא. מאידך - סדר הבריאות בפרק א בבראשית הוא

לכך שהיא מסכימה להינשא. הזמן שבין בוא החתן אל החופה לבואה של הכלה הוא בעל משמעות דרמטית: הוא מסמל את ההתלבטות, את הצורך להכריע ולבחור לחיות דווקא עם בן או בת הזוג הנבחרת. רק עם בוא הכלה והתייצבותה לצד החתן, אנו יודעים שהיא נענתה להזמנתו והיא מוכנה להינשא לו.

תפקיד חשוב בהשקיה שבין בוא החתן לבוא הכלה אל החופה, ממלאות התפילות שנהגו חלק מהחתנים והכלות לומר בזמן זה. לפני שנגמרת ההחלטה, לפני שניגשים אל הנישואין, צריך לבקש סיעתא דשמיא, להתפלל שהזיווג טוב וראוי, והברכה תהיה שרויה בו.

3. החופה

לפי רוב המנהגים, נעשים הקידושין, או לפחות שבע ברכות הנישואין מתחת לארבעה כלונסאות שעליהן פרוס בד, ולזה קוראים חופה. אמנם יש מחלוקת בדבר אם זו ה'חופה' שיוצרת את הנישואין מבחינה הלכתית, או שיחוד החתן והכלה לאחר שבע ברכות הנישואין הוא היוצר את הנישואין⁵⁰. החופה היא לכל הפחות כיסוי על ראשם של החתן והכלה, מעין מה שהזכרתי לעיל (ביחס להינומה). הסבר זה אינו מבאר את המבנה של החופה - את ארבעת הכלונסאות הנוספים על הבד. יש מהאחרונים שהקפידו שהחופה תהיה רשותו של החתן. רשותו נוצרת על ידי כך שהיריעה תהיה מעל הכלונסאות ולא מצדיהם, על מנת שתיצור מעין 'צורת הפתח', ויש שהקפידו שהכלונסאות יעמדו על הרצפה ולא באוויר⁵¹. ויש שדקדקו שמבנה החופה יהיה קנוי לחתן בשעת עריכת החופה⁵². מכל אלה אנו למדים שהחופה היא מעין 'בית', לתוכו נכנסים בני הזוג, או לתוכו מכניס החתן את הכלה. ראייה זו של משמעות החופה, מעמיקה את משמעות ההליכה לחופה. לאחר שהחתן ביקש את ידי הכלה, מראה החתן שכוונתו 'רצינית' - לשם נישואין: בהליכתו לחופה, בהתייצבותו תחתיה ובציפייתו להיענות הכלה לחיזוריו.

שהחשוב מחבירו נברא מאוחר הימנו. לפי זה, האשה היא נור הבריאה, חשובה מהאיש שכן נבראה אחריו. בספר אגרא דפרקא (נר' צבי אלימלך מדינוב בעל ה'בני יששכר') אות סז, הביא מדברי הוהר שלמד מסדר בריאת אדם וחווה שהכלה מגיעה לחופה לאחר החתן.

יש שנהגו לברך את הכלה לאחר כיסוי ההינומה בברכה שברכו את רבקה אימנו: "אחותנו את היי לאלפי רבבה" (נרא' כד, ס. עי' 'הנישואין כהלכתם' פרק יב סעי' מה). ברכה זו מובנת בחתונה, אך יש לה משמעות מיוחדת כאן. לפני שבני משפחה של רבקה ברכו אותה, מסופר: "ויאמרו נקרא לנער ונשאלה את פיה. ויקראו לרבקה ויאמרו אליה התלכי עם האיש הזה ותאמר אלך". (שם נז-נח). יתכן אפוא שיש לראות במנהג לברך את הכלה לאחר כיסוי ההינומה אישור למה שכתבנו על משמעות כיסוי ההינומה: לאחר ששאלו את פי הכלה, משפחה משלחת אותה ומברכת אותה.

יתכן שהזכרת פסוק שנאמר על רבקה, באה לדבר בשבח הכלה ולהשוותה לרבקה אמנו. מה רבקה נלקחה להיות אשתו של יצחק על שום שהיתה גומלת חסדים, אף הכלה כך. אמירה זו באה לשכנע את החתן שהוא מחזר אחר כלה ראויה.

50. עי' ילקוט יוסף שובע שמחות פרק ו הערה ז.

51. 'הנישואין כהלכתם' פרק יח הערה 118.

52. שם הערה 120.

4. נקבה תסובב גבר

מנהג האשכנזים, שעם בוא הכלה אל החופה היא מקיפה את החתן שבע הקפות⁵³. המקור הקדום ביותר המזכיר את מנהג ההקפות⁵⁴, מציין שהסיבה למנהג זה היא הפסוק בירמיהו (לא, כא): "כי ברא ה' חדשה בארץ, נקבה תסובב גבר". פשוטו של מקרא הוא שהנקבה מחזרת אחר האיש. כאן נענית הכלה לחיזורי החתן, ומגיע תורה שלה לחזר אחריו. חיזור של הכלה מקדם את הקשר לקראת בניית הבית. הוא נעשה מתחת לחופה המסמלת את ביתם. כשם שכיסה החתן את פניה של הכלה, כך מקיפה הכלה את החתן. בכל מקום שיסתכל - שם היא. כבר עמדו חז"ל על סגולה זו של הנישואין (יבמות סב, ב):

במעראב אמרי: [כל אדם שאין לו אשה - שרוי] ... בלא חומה ... דכתיב: (ירמיהו לא) נקבה תסובב גבר. החומה אינה מאפשרת לפגוע בנמצא בתוכה, וגם גורמת לכך שלא יסתכל הוא אל מוחץ לה. כשם שכיסוי פני הכלה מבטא את ייחודה של הכלה לחתן זה, כך הקפת הכלה את החתן מבטאת את היותו מיוחד לה. כיון שהזכירו חז"ל חומה, קשה להתעלם מהדמיון בין הקפת הכלה את החתן (שבע פעמים) להקפת חומות יריחו (אף שם הקיפו שבע פעמים!), שגרמה לפילתן. הקפת הכלה את החתן, מסמלת את שבירת החומות שביניהם כדי ליצור בית אחד⁵⁵. נפילת חומות יריחו מסמלת את כניסתם של ישראל לנחלתם. כך גם 'נפילת החומות' שבין בני הזוג מסמלת את הנחלה אותה הם עתידים לבנות.

5. ביקשתי את שאהבה נפשי

משלבי החופה עד כאן, אנו יכולים ללמוד על סגולה מסוגלות החיזור ויצירת הקשר בין בני הזוג. סדר החופה עוצב כך שיהיו בו כמה השהיות: הליכת החתן אל הכלה וכיסויה; המתנת החתן לבוא הכלה; הקפת הכלה את החתן. במנהגים שונים⁵⁶ נוספו פיוטים העוסקים בענייני הנישואין, וברכות שנהגו לברך את החתן והכלה. מלבד הטעמים הפרטיים שיש לכל מנהג, לכולם מטרה משותפת - להשהות את המעבר משלב לשלב בסדר החופה. השהיות אלה מרמזות לכך שקשר עמוק אינו נוצר על פי רוב בבת אחת, אלא במשך זמן רב. אהבה גדולה נוצרת לא פעם במקום שיש כיסופים⁵⁷.

53. או שלוש. הנישואין כהלכתם, פרק יח, נד.

54. פירושו של ר' דוסא היונוני לתורה: ע"א. א. ארנד 'הקפת החתן על-ידי הכלה בשעת החופה, סדרא ז, בר-אילן תשנ"א, עמ' 7 והע' 4. בעמ' 6 שם, מפקפק בטעם המובא כאן. לפי מש"כ כאן הטעם מיושב.

55. עמדו על כך הרב י. מצגר ונ. לנגסטל בספרם 'במעגלי החיים', עמ' 81. הקפות הכלה את החתן מזכירות את הקפת הבמה על ידי ציבור המתפללים בהושענא רבה, ואת מנהג ההקפות בשמחת תורה. אף מנהגים אלה נקשרו להקפת חומת יריחו (ירושלמי סוכה פ"ד ה"ג; רוקח סי' רכא).

56. פיוטים שונים נאמרים בזמן החופה לפי מנהגי הספרדים ולפי חלק ממנהגי האשכנזים.

57. ע"י מה שכתבתי לעיל בפרק 'כוונה והתבוננות', ולהלן על ברכת האירוסין.

ו. בנין הבית

ו. העמידה תחת החופה

לאחר ההקפות, עומדים החתן והכלה זה לצדו של זה, ההורים עומדים לצידיהם⁵⁸, ומסדר הקידושין עומד לפנייהם כשפניו אל בני הזוג⁵⁹. צורת עמידה זו מבטאת את התרכזות כל הנוכחים בזוג ובמעשה הקידושין העומד להעשות. האופן בו עומדת המשפחה מבטא סדר משפחתי חדש. משפחות החתן והכלה מליים את המשפחה החדשה הנוצרת. שוב אין ההורים עומדים בצדו של כל אחד מילדיהם בנפרד, אלא בצדם של שניהם ביחד. כל זוג הורים מקבל אל תוך משפחתו את בן זוגו של בנם או בתם. מאידך, מבטאים בני הזוג העומדים ביחד את התרוממות התא המשפחתי. כעת הם עומדים בפני עצמם, ואין עמידה זו תלויה בהורים העומדים לצידם. הרב מסדר הקידושין עומד לפני החתן והכלה ומשפחותיהם כמורה את דרכם, בתקווה שיבחרו בדרך הטובה אותה הוא מסמל.

ג. ברכת האירוסין

לאחר שתם שלב החיזור ההדדי, החתן ביקש את ידה של הכלה והיא נענתה לו, מגיעים הקידושין. הרגע שלפני הקידושין-האירוסין הוא מהרגעים המרגשים ביותר בחופה, רגע לפני שהקשר בין בני הזוג הופך למחייב. ברגע גדול זה, תקנו חז"ל לברך ברכת אירוסין. רבותינו הראשונים התקשו בתכנה של ברכה זו. אין זו ברכת המצוות, שהרי לא נאמר בה 'אשר קדשנו במצוותיו וציוונו לקדש את האשה'. עוד דבר חריג מצאו בה, שמברכים בה על איסור: 'אשר קדשנו במצוותיו וציוונו על העריות ואסר לנו את הארוסות', ולא מצאנו במקומות אחרים שמברכים על איסורים⁶⁰. איסורן של הארוסות, מתאר את מצבם של בני הזוג בשלב שבין הקידושין לנישואין. בני הזוג כבר קשורים זה לזה, אך עדיין אינם מותרים לחיות ביחד. הזכרת איסור זה לפני ברכת הקידושין, מדגישה את האמור לעיל: אין החתונה נעשית בבת אחת אלא בשלבים. לא הותרו בני הזוג זה בזה מיד, אלא לאחר שנתקדשו בקדושת אירוסין ונישואין. בחייו של האדם ישנו ערך לא רק למותר, אלא גם לאסור. האיסור נותן משמעות למותר⁶¹. האיסור המוקדם מדגיש את העובדה שאין הנישואין באים כלאחר יד, אלא מתוך כוונה והתבוננות תחילה. יתר על כן: האיסור בא בשעה שבני הזוג כבר גמרו אומר לחיות יחדיו. כלומר: בשלבי ההתקרבות שבין החתן והכלה יש מקום לעצירה והתבוננות. יתכן שבכך מוסברים כמה מהמנהגים שהוזכרו למעלה. החתן והכלה אינם נפגשים בשבוע שלפני החתונה, כמעין תחליף לתקופה שהיו אמורים להיות אסורים זה על זה בין הקידושין לנישואין. לאחר שהחתן פוגש את הכלה בשעת כיסוי ההינממה, הוא הולך

58. לפי המנהג בא"י עומדים שני האבות לצד החתן ושתי האמהות לצד הכלה. צורת עמידה זו (ולא עמידת הורי החתן על ידו והורי הכלה על ידה), מדגישה את האמור בגוף המאמר: הורי החתן והכלה רואים עצמם מעתה כקשורים לשני בני הזוג.

59. על העמידה לכיוון ירושלים נעמוד בפרק אחר.

60. רא"ש כתובות פ"א סי' יב תירץ: ברכת האירוסין נתקנה על קדושתם של ישראל, שנצטוו לקדש רק אשה המותרת להם.

61. עי' בדברי המנהיג הל' אירוסין ונישואין: "ואע"פ שאין מברכי' באיסור, אינו מזכירו כאן אלא כדי לחבב את ההיתר".

בלעדיה אל החופה, וממתין שם לבואה. מצאנו אם כן שבסדר הנישואין ישנו ביטוי להתקרבות, שאחריה בא שלב של עצירה והתבוננות⁶².

3. ברכה על הגוס

נהגו⁶³ לברך את ברכת האירוסין על כוס של יין⁶⁴. כוס במקרא היא סמל לגורל האדם. כפי שמצאנו בתהלים (טז, ה): "ה' מנת חלקי וכוסי אתה תומיך גורלי" ועוד. פעמים גורלו של האדם טוב, 'כוסי רוייה' (שם כג, ה), והוא נושא כוס ישועות (שם קטז, יג), ופעמים גורלו לא שפר עליו והכוס היא כוס של פורענות⁶⁵. כוס הברכה נועדה לסמל ברכה והצלחה שישור בחיי בני הזוג.

הציבור הנוכח בחתונה מאחל ומברך את הזוג עוד קודם שקידש החתן את כלתו, שיוכו למלא את מעשיהם וחייהם במעשים מבורכים, וברכת ה' תשרה עליהם. אפשר שלכן נוהגים שהרב מסדר הקידושין הוא שמברך ברכת האירוסין על הכוס⁶⁶. הרב מבטא את ברכתו של הציבור, ועוד מעלה יש בו שברכתו ברכת תלמיד חכם⁶⁷.

משמעות נוספת בכוס הברכה היא מנקודת מבטם של בני הזוג: מעשה הברכה על הכוס הוא מעשה אנושי. מצאנו בתהלים שהאדם הוא שממלא כוסו, ונושא אותה לה'. כוס הברכה מסמלת את מעשי האדם, את האופן בו בחר לעצב את חייו ואת הדרך בה בחר ללכת. רגע לפני הקידושין, משמשת כוס הברכה מעין הצהרה של בני הזוג, שכל ימיהם יפעלו כך שכוסם המשותפת - חייהם המשותפים יהיו טובים ומבורכים ודרכם תהיה ישרה ורצויה בעיני אלוהים ואדם.

לפי הנהוג על ידי רבים ממסדרי החופות, מסדר הקידושין נותן לחתן לטעום מכוס היין, ואח"כ נותן את הכוס לאם הכלה על מנת שתתן לכלה לשתות⁶⁸. בצורה זו נרמז בעדינות שבני הזוג אינם נשואים עדיין, על כן לא נותן החתן עצמו את הכוס לכלה.

62. יתכן שאפשר לראות בתקופת האירוסין שלב מכין למצב בו בני הזוג נאסרים ומותרים חליפות בתקופת נידתה של האשה. בהסבר ענין זה כבר אמר ר' מאיר: "מפני מה אמרה תורה נדה לשבעה - מפני שרגיל בה, וקץ בה, אמרה תורה: תהא טמאה שבעה ימים, כדי שתהא חביבה על בעלה כשעת כניסתה לחופה" (נדה לא, ב). יתכן לפי זה שכבר בחופה ישנן עצירות והשהיות, שמטרתן זהה: לחבב את בני הזוג זה על זה.

63. רמב"ם הל' אישות ג, כד: "נהגו העם להסדיר ברכה זו על כוס של יין או של שכר". מנהג זה מופיע במפורש בגאונים, עי' סידור רס"ג עמ' צו-צח, ויתכן שזוכר כבר בירושלמי סוטה פ"ח ה"ה.

64. עי' להלן בפרק על שבירת הכוס.

65. עי' למשל ישעיהו נא, יז, כב; ירמיהו כה, טו ועוד.

66. 'הנישואין כהלכתם' פרק י סעי' כג, ושם הע' 55. כידוע, התימנים נוהגים שהחתן עצמו מברך את ברכת האירוסין: עי' רמב"ם הלכות אישות הלכה כג-כד. כך נהגו גם בג"ב: עי' ברית כהונה אה"ע מערכת קו"ף אות ג.

67. השהו ברכת הזקנים לבעז, אולי קודם שקידש את רות המואביה (רות ד, יא): "...יתן ה' את האשה הבאה אל ביתך כרחל וכלאה אשר בנו שתייהם את בית ישראל ועשה חיל באפרתה וקרא שם בבית לחם". מפסוק זה למדו חז"ל שיש לברך ברכת נישואין בעשרה. הוי אומר: חז"ל ראו בברכת הזקנים מעין ברכת נישואין. עי' שד"ח מערכת חתן וכלה אות כ"ב, מנהג קדום בירושלים שהחתן והכלה הולכים להתברך בשבוע שלפני החתונה מרבנים וחכמי העיר.

68. שלא כפי שנהגו בכוס של ברכות הנישואין, עי' להלן. השהו ילקוט יוסף שובע שמחות פרק ו סעיף כד, ופרק י סעיף יא.

4. הטבעת - איחוד המשפחה

ברוב העדות נהגו מימי הראשונים לקדש בטבעת⁶⁹. היו שקידשו בטבעת כבר בזמן הגאונים⁷⁰. הטבעת היא מעין כיסוי שנוסף על ההינמומה, החופה, והקפות הכלה את החתן. אף הטבעת מקיפה את הכלה באופן סמלי.

מעשה הקידושין, בעיקר מתוך השוואה ללשון המשנה 'האשה נקנית', עלול ליצור תחושה של חוסר שוויון בין האישה לאשה. מפני מה אין נעשים שני מעשים: קידושי החתן את הכלה וקידושי הכלה את החתן? לא כאן המקום לדון בצד ההלכתי שאינו מאפשר קידושין הדדיים.

היחס בין מעשה קידושין אחד לבין שני מעשי קידושין, משמעותי להבנת מהותם של הנישואין. אחת השאלות שעלולות להטריד בחיי הנישואין היא שאלת מקומו של הפרט בתוך המערכת המשפחתית. בחברה שמקדשת את חירויות הפרט, כל החתיבות של הפרט, אפילו לחיים משפחתיים, עלולה להיתפס כאיום על חירותו. אציג בקצרה שתי תפיסות של חיי הנישואין. האחת רואה את הנישואין כמערכת מעין עסקית, בה יש שני צדדים שכל אחד מהם נותן ומקבל. חסרונה של ראייה זו הוא בכך שככל מערכת עסקית, כאשר אחד הצדדים חש שאינו מקבל תמורה מלאה למה שהוא נותן, הוא משתדל לפרק את השותפות. בשעה שאדם צריך לתת יותר מאשר לקבל, כפי שקורה לא פעם בחיים, הוא עלול להעדיף את הרווח הפרטי על פני הטובה המשפחתית.

התפיסה השנייה רואה את הנישואין כמערכת שבמסגרתה אמנם פועלים שני אנשים שונים, אך הם יוצרים מערכת אחת משותפת. משמעותה של שותפות זו היא שבני הזוג אינם רואים עצמם כשני פרטים בודדים, אלא כישות חדשה מאוחדת. לישות זו תורם כל אחד מבני הזוג כפי יכלתו, גם אם תרומתו גדולה מן התמורה שהוא מקבל. אין הוא חש שהוא תורם לאחר, אלא למשפחתו שלו, שהיא חלק ממנו והוא חלק ממנה. האישה והאשה נתפסים כאברים נפרדים של גוף אחד. אדם התורם למשפחתו מתוך תחושה כזו, חש שהוא תורם לעצמו⁷¹. יתכן שלגישה זו התכוונה התורה בספרה שהאשה והאישה היו בתחילה גוף אחד. זו משמעות הדבקות עליה כתבה תורה: "על כן יעזוב איש את אביו ואת אמו ודבק באשתו והיו לבשר אחד" (בראשית ב, כד). אין כוונת התורה רק להיותם של האישה והאשה לבשר אחד על ידי ילדיהם⁷². משמעות האחדות המשפחתית היא גם נפשית⁷³. גישה מעין זו מחייבת יותר, אך יתרונותיה מרובים. מלבד העומק והאושר שהיא מקנה לחיי המשפחה, עשויה גישה זו להבטיח את יציבות חיי הנישואין.

69. תוס' קידושין ט, א; ספר האורה ח"ב דין קידושין; מחזור ויטרי סי' תסו, ועוד.

70. תשובות הגאונים שערי צדק ח"ג ש"ג סי' יב; על גס ספר החילוקים בין בני מורח ומערב סי' כה.

71. השווה אגרות הראי"ה ח"א סי' קמ, עמ' קעד-קעה.

72. 'הולד נוצר על ידי שניהם, ושם נעשה בשרם אחד' (רש"י שם).

73. עי' בדברי הרמב"ן (בראשית שם): "בעבור שנקבת האדם היתה עצם מעצמו ובשר מבשרו, ודבק בה, והיתה בחיקו כבשרו, ויחפוץ בה להיותה תמיד עמו. וכאשר היה זה באדם, הושם טבעו בתולדותיו, להיות הזכרים מהם דבקים בנשותיהם, עוזבים את אביהם ואת אמהם, ורואים את נשותיהן כאלו הן עמם לבשר אחד. ... והנה יעזוב שאר אביו ואמו וקורבתם, ויראה שאשתו קרובה לו מהם"

אילו היו הקידושין נעשים על ידי החלפת טבעות, היו מבטאים את התפיסה הראשונה: תן לי ואתן לך. יצירת מערכת נישואין אחת, שאינה בנויה על תפיסה מעין מסחרית, מודגשת על ידי כך שמעשה הנישואין הוא אחד.

5. קידושין

חז"ל מכנים בדרך כלל את השלב הראשון של הנישואין - האירוסין (במשמעות המלה בתורה), בשם 'קידושין'. הגמרא (קידושין ב, ב) מבארת שלשון קידושין היא 'לישנא דרבנן... דאסר לה אכולי עלמא כהקדש'. לשון הגמרא התמקדה בצד האיסורי הנובע מן הנישואין. כבר העירו התוספות (שם בד"ה דאסר): "פשטא דמילתא מקודשת לי, מיוחדת לי ומזומנת לי". ומייחוד זה שבין האיש לאשה נובע האיסור. זו המשמעות הבסיסית של הנישואין, אותה חש כל זוג. בני הזוג מיוחדים זה לזה, בונים עולם פרטי משותף. המושג קידושין מבטא את האמור לעיל: בני הזוג יוצרים הויה חדשה. השותפות ביצירה חדשה זו, יש בה התרוממות רוח; תחושה של מגע עם הנצח.

למעלה בקודש מבטא מושג הקדושה את הידיעה שבנישואין מעורבת השכינה. כדברי רב יהודה אמר רב על זיווג החתן והכלה: "ארבעים יום קודם יצירת הולד, בת קול יוצאת ואומרת: בת פלוני לפלוני" (סוטה ב, א). אנו מקוים ומתפללים שקדושת הקידושין תמשך אל תוך החיים המשותפים: "דריש רבי עקיבא: איש ואשה, זכו - שכינה ביניהן" (סוטה יז, א).

6. שבירת הכוס

לפי מנהגי האשכנזים נהגו לשבור את הכוס עליה ברכו ברכת אירוסין⁷⁴. לפי המנהג המקובל אצל הספרדים, נהגו לשבור את הכוס עליה ברכו נישואין⁷⁵. היום רגילים לשבור כוס אחרת, לא את הכוס עליה נאמרו הברכות. מפורסם ההסבר הקושר את שבירת הכוס לחורבן ירושלים⁷⁶. אמנם אין זכר לחורבן מתיישב עם מנהג העולם לקרוא 'מזל טוב', לאחר שבירת הכוס⁷⁷. יש מן הפוסקים שהתרעמו על אמירת מזל טוב, שאינה תואמת את רגש האבלות ששבירת הכוס אמורה לעורר⁷⁸.

על פי דרכנו, אפשר לפרש שאף שבירת הכוס היא חלק מ'סיפור' הנישואין, וקשורה לחייהם של בני הזוג. שבירת כוס עשויה לסמל את המוחלטות של המעשה הקודם - מעשה הקידושין. כוס נשברת מסמלת מעשה שאין להשיבו⁷⁹. שלא כהסבר זה הקפיד מהר"ם מינץ⁸⁰, שישברו את כוס האירוסין דווקא ולא את הכוס עליה מברכים את שבע ברכות הנישואין. טעמו של דבר הוא שלא תורה שבירת הכוס חלילה על שבירת הענין. חשש זה אינו קיים ביחס לכוס

74. מהר"ם מינץ סי' קט. אמנם יש שנהגו לשבור כוס אחר ברכות הנישואין.

75. ברית כהונה מערכת ח"ת, אות טו. ילקוט יוסף שובע שמחות פי"א סעי' א.

76. רמ"א אה"ע סה, ג. מקורו בכל בו סי' סב. מסתבר שיסוד הדברים הוא סמיכות הסוגיות בברכות לא, א. בזכרון ירושלים בחתונה אעסוק אי"ה בפרק שיתפרסם בנפרד.

77. במנהג זה החזיקו חסידים. עי' 'שמחת חיים' עמ' פ, 'עזר מקודש' עמ' 152.

78. עי' למשל שו"ת יביע אומר ח"ד אה"ע סי' ט.

79. ראה כתר שם טוב עמ' תריו בהערה תשיט ד"ה וראיתי בס' רשומות; דוידוביץ דוד, 'שבירת הכוס על אבן הנישואין', בתוך ישראל עם וארץ שנתון מוזיאון ארץ ישראל תל-אביב, ד, עמ' 254.

80. הנ"ל.

האירוסין, שהרי מצבם של בני הזוג בשלב האירוסין בו בני הזוג אסורים זה בזה, משתנה עם הנישואין. על פי דבריו אפשר לראות שבבירת הכוס פרק נוסף בהתקרבות הכלה והחתן זה לזה. לאחר החיזור ההדדי, ולאחר שמקצת המחיצות בין החתן והכלה נפרצו בהקפת הכלה את החתן, מסמלת הכוס עוד מחיצה המפרידה בין בני הזוג. שבירת מחיצה זו על ידי החתן, משלימה את שבירת החומות שנרמזה בהקפת הכלה את החתן. אפשרות נוספת לבאר את שבירת הכוס: מצאנו בחז"ל שהכלי - כוס, מסמל אשה. אמרו חכמים בלשון נקיה (נדרים כב): 'לא ישתה אדם בכוס זה ויתן עיניו בכוס אחר'. הכוס מסמלת כאן אשה, וכוונת המאמר שאסור לאדם לבוא במגע עם אשתו בשעה שמחשבתו באחרת. יתכן אם כן ששבירת הכוס מסמלת את שבירת הבתולים⁸¹. כפי שראינו קודם בענין משמעות הכוס בחתונה, מקדימים המעשים הנעשים בכוס, ורומזים על העתיד⁸².

7. קריאת הכתובה ופסירתה

בין הקידושין לשבע הברכות, נוהגים להקריא את הכתובה. קריאת הכתובה נועדה להפסיק בין קידושין לנישואין⁸³. לא במקרה נבחרה דווקא הכתובה לצורך 'הפסק' זה. הכתובה מסמלת תפיסת חיים אפיינית למערכת ההלכתית. ההלכה אינה מסתפקת ברעיונות יפים, אלא מעגנת את חיי האדם במסגרת חוקית ברורה. אחד החידושים המרכזיים בנישואין על פני צורות זוגיות אחרות, הוא המחוייבות. במחוייבות ישנו עומק של קשר שאינו קיים בלעדיה. תפיסה זו של מחוייבות מבוטאת על ידי הכתובה⁸⁴.

קריאת הכתובה ומסירתה באות מתוך החוויה המרוממת וההתרגשות שבקידושין. הן מבטאות זוגיות בעלת עוצמה גדולה עד כדי רצון לקבוע מערכת מחוייבויות שאין לסור מהן, מתוך הבנה שנישואין באים לידי ביטוי בהרבה מעשים

81. ר' גלדשטיין קסטנברג רות, שבירת כוס בחתונה, בתוך מחקרים בתולדות עם ישראל וארץ ישראל ד.
 ר' 'קהלת צפרו' ח"ג עמ' 77. בצפרו (מרוקו) נהגו ש'אחרי הקידושין הולכים אבי החתן ואבי הכלה עם הכלה עד הקיר הגובל בחצר, ושם נותנין בידה ביצה ומגביהין את הכלה והיא זורקת את הביצה ונשברת על הקיר' בטעם הדבר, מופיע שם בהערה: שמא לרמזו שהיא עומדת להיות ככלי שבור.
82. מובן שהסברים אלה יפים, אולי אף יותר, לפי הנוהגים לשבור כוס לאחר אמירת שבע הברכות. עי' עוד בכתר שם טוב, עמ' תר"ז הערה תשיט, שתמה על דברי הרוקח ששבירת הכוס באה להזכיר את שבירת הלוחות. ומבאר שהקשר בין הקב"ה לישראל מדומה לקשר של נישואין. שבירת הכוס באה להזכיר לחתן ולכלה "שילכו בלב ולב יחד באהבה וחיבה שלא יהיה אחד מהם גורם לשבירת אהבתם זה לזה".
83. או לכך שהעדים החותמים עליה (לפי מנהג החותמים על הכתובה מתחת לחופה), ידעו על מה הם חותמים. עי' 'סדר כתובה כהלכתה', פרק י סעיף א. לפי חלק מהמנהגים אין קוראים את הכתובה, אך בין הקידושין לשבע ברכות הנישואין מתבצע קנין על תנאי הכתובה. מעשה הקנין מהווה הפסק (נהר מצרים חופת חתנים אות יב).
84. בשני מעשים מבטא החתן את התחייבותו לכלה: בקבלת הקנין על מה שכתוב בכתובה, וברגע נתינת הכתובה לידי הכלה. התחייבויות הכלה הנובעות מן הכתובה נכנסות לתקן ממילא. במצרים נהגו לקנות מהחתן וגם מהכלה לשמור ולעשות כל הכתוב בשטר כתובתם (נהר מצרים הלכות כתובות סעי' ג). ב'כתר שם טוב', עמ' תקצח סעי' ד, מתואר מנהג אמשטרדם המדגיש את התחייבות הכלה. החתן החזן והרב הולכים וקוראים לכלה לחדר מיוחד לבדה, להודיעה כל דיני נדה הדלקה וחלה, ומקבל ממנה קנין שתקיים אלו הג' מצוות, ואח"כ מקבל קנין מהחתן לקיים כל מה שכתוב בכתובה. (לפי מנהגים ספרדיים רבים משביעים את החתן לקיים מש"כ בכתובה. על המנהג להשביע את הכלה עי' 'נהר מצרים' הלכות כתובות סעי' ז).

והתחייבויות בחיי היום-יום. המעשים הקטנים הנעשים בכל יום, מקבלים משמעות עמוקה מתוך היותם חלק מכלל חיי הנישואין.

8. ברכת 'שהחינו' - פריסת טלית

מרבית הפוסקים סוברים שאין לברך 'שהחינו' על עצם הנישואין. אחד הטעמים המובאים בפוסקים נוגע למה שאנו עוסקים בו. אין מברכים אלא על מצוה שעשייתה היא גמר מלאכתה. בנישואין שמגמתם היא פריה ורביה אין לברך 'שהחינו' בזמן הנישואין. טעם זה מתיישב עם ראית החופה כחלק מתהליך. הבית מוקם כאן, אך בנינו לא יושלם עד שלא ייוולד דור ההמשך. עם זאת, נהגו שהחתן מברך שהחינו על טלית חדשה. הספרדים נוהגים לפרוס את הטלית על ראשם של החתן והכלה.⁸⁵ הפוסקים מוסיפים שבשעה שמברך על הטלית יכוון גם על הנישואין.⁸⁶ ממבט ראשון נראה הרעיון מוזר: על האירוע הגדול - הנישואין, אין מברכים 'שהחינו', אלא על בגד חדש...

לכיסוי הטלית ישנן משמעויות רבות. לפי חלק ממנהגי הספרדים, טלית זו היא החופה, ואין צורך לפרוס חופה נוספת על גבי הטלית. הטלית מבטאת נטילת אחריות על חיי בני הזוג. רות ביקשה מבעז שישא אותה לאשה בלשון זו: "ופרשת כנפך על אמתך כי גואל אתה" (רות ג, ט). פריסת הכנף - כנף הבגד, מבטאת את מחוייבותו של האיש לאשתו. מנהג האשכנזים הוא שהכלה נותנת טלית חדשה לחתן.⁸⁷ לפי מנהג זה, הטלית היא סוג נוסף של הקפה וכיסוי בו מקיפה הכלה את החתן. בזה 'התאזנו' הקפות החתן והכלה זו בזו. החתן - בפריסת ההינומה ובנתינת הטבעת, והכלה - בהקפת החתן ובטלית.

משמעות נוספת של פריסת בגד על החתן והכלה היא איחוד בין איש לאשה - המכוסים בבגד אחד. כיסוי זה מאחד ביניהם וגם מפריד בינם לבין שאר הציבור.⁸⁸ על פי הסברים אלה מובן מדוע נהגו לברך 'שהחינו' על טלית. הטלית מסמלת איחוד ומחוייבות, וקשורה באופן עמוק לאיחודם של בני הזוג. ברכת 'שהחינו' מבליטה את ממד החידוש שבאיחוד זה.

9. שבע ברכות הנישואין וטוה הגרטה

על שבע הברכות כבר נכתב הרבה,⁸⁹ לכן לא נאריך בכך. חז"ל תקנו שבע ברכות בשעת הכנסת הכלה לבית החתן. ברכה זו נאמרת על כוס יין.⁹⁰ שבע הברכות, הנאמרות מתחת לחופה (וכן במשך שבעת ימי המשתה), מבטאות עניינים רבים. מוטיב בולט בשבע הברכות הוא המעבר מהכלל אל הפרט. מבריאת העולם, יצירת אדם הראשון וגאולת ישראל, עד לשמחת החתן והכלה העומדים לפנינו. בשבע הברכות אנו מסתכלים בין השאר גם על העתיד: על הדורות העתידים

85. לפי חלק מהמנהגים זוהי החופה ואין מוסיפים עליה: ילקוט יוסף שובע שמחות פרק ו הערה י.

86. עי' ילקוט יוסף שובע שמחות פרק ח הערה ב.

87. הנישואין כהכתם' פרק ג סעיף קא. והשווה ילקוט יוסף שובע שמחות פרק ו סעי' יא ובהערה שם. מעניין שהמאירי ב"מגן אבות" סימן ה ובבית הבחירה לכתובות ז, ב עמ' 33, מתאר את החופה כפריסת כנף בגדה של האשה על האיש:

88. השוה לעיל הערה 15.

89. עי' למשל מאמרו של הרב גבריאל גולדמן, לעיל הערה 14.

90. כלה רבתי א, א; רמב"ם הל' אישות י, ד.

לצאת מהמשפחה המוקמת לפנינו, על התקוות הרבות שאנו תולים בהם ועל הציפייה לשמחה הגדולה שתבוא עם התגשמות תקוות אלה.

יש לציין שמסדרי קידושין רבים נוהגים לתת את הכוס לחתן על מנת שיטעים ממנה לכלה. לא כך נוהגים בכוס הברכה שלפני הקידושין, אותה נותנת אם הכלה לבתה⁹¹. מעשה החתן המטעים את אשתו מן הכוס, מסמל את אחדותם השלמה של בני הזוג לקראת השלמת תהליך הנישואין⁹².

10. נרות

הדלקת נרות בזמן הנישואין היתה נוהגה בישראל עוד בימים קדומים⁹³. יש הנוהגים לכבות את הנרות לאחר הולכת החתן והכלה אל החופה, ויש הנוהגים שהנרות ידלקו במשך כל החופה⁹⁴. נר דולק הוא סמל לנשמת האדם "נר ה' נשמת אדם" (משלי כ, כז). ישנה משמעות מיוחדת לכך שנשמתם של בני הזוג מאירה יחדיו. רק לאחר שנישאו נחשבים בני הזוג לאדם שלם: "זכר ונקבה בראם ויקרא את שם אדם" (בראשית ה, ב). בין שבע ברכות הנישואין נמצאת ברכת 'וצר האדם'. אפשר היה לצפות שברכה זו תאמר לאחר לידת ילד, אך לא כך הוא. רק בנישואין הושלם תהליך יצירת האדם השלם - זכר ונקבה, על כן מברכים בנישואין על יצירת האדם.

הנר מסמל את העתיד להיות בבית המוקם. הוא מזכיר את נרות שבת שנתקנו משום שלום בית והם מכונים בלשון חכמים 'נר ביתו' (שבת כג, ב). משפחה ששלום בה, מאירה כלפי פנים וכלפי חוץ. משמעות נוספת של נר במקרא מבוססת בפסוק "נר מצוה ותורה אור" (משלי ו, כג). הנרות הדולקים מסמלים תקווה וביטחון בכך שהזוג המקים את ביתו ידע לחיות חיים מלאים בתוכן ובמעשים טובים.

11. לאחור החופה

הזוג הולך לדרכו ללא ליווי ההורים. החתן והכלה עומדים כזוג בוגר העומד על רגליו שלו. אף ליווי ציבור המשתתפים בחתונה, אינו מדגיש את משקלו ורצינותו של האירוע, ולא את משא הדורות, אלא את השמחה על הנישואין הנשלמים והולכים. מטרת המשתתפים כאן היא לשמח את החתן ואת הכלה. מתוך שמחה זו, הולכים החתן והכלה (לפי המנהג האשכנזי) לחדר הייחוד, בו יושלמו הנישואין. הליכת החתן והכלה ביחד, מודגשת על ידי המנהג ללכת אל חדר הייחוד יד ביד⁹⁵.

12. חדר הייחוד

כאמור, לפי מנהג האשכנזים הולכים החתן והכלה אל חדר בו הם שוהים ביחד זמן מה. יחוד זה הוא מעין הכנסת הכלה לבית החתן, והוא החופה שיוצרת את הנישואין. בחדר הייחוד בני הזוג נמצאים לבדם, ללא נוכחות זר. המשפחה

91. עי' מש"כ על כך לעיל.

92. יתכן שיש לראות במעשה זה התחלת קיום ההתחייבות של הבעל לזון את אשתו.

93. ירמיה כה, י. דיון בפסוק זה יבוא אי"ה באחד הפרקים הבאים.

94. עי' מש"כ על הדלקת הנרות בדרך אל החופה. ראה נטעי גבריאל פרק יז הע' י.

95. על מקורות המנהג, עי' נטעי גבריאל פרק לו הערה א. בילקוט יוסף (פרק יב הע' א אות ד) מביע התנגדות חריפה למנהג חדר הייחוד ולהליכה יד ביד. עי' מש"כ לעיל, שיציאת החתן והכלה כשהם אוחזים זה ביד זו, מקבילה לבואם אל החופה כשידיהם בידי הוריהם.

החדשה מתייחדת ללא נוכחות ההורים, החברים וכל הנוכחים. מכאן ואילך, יבנו בני הזוג את ביתם בעצמם. חדר הייחוד הוא מעין סיום לסיפור החיים שמספרת החופה. לאחר השהות בחדר הייחוד, יוצאת המשפחה החדשה ומצטרפת לציבור השמח בהצטרפותה אלינו⁹⁶.

סוף דבר

עַל כֵּן יַעֲזֹב אִישׁ אֶת אָבִיו וְאֶת אִמּוֹ וְדָבַק בְּאִשְׁתּוֹ וְהָיוּ לְבָשָׂר אֶחָד. (בראשית ב, כד)

החופה היא שירת חיי המשפחה. כמו מילה בשיר, האוצרת בתוכה תכנים הרבה, כך כל מעשה ודיבור שבחופה גדוש בתכנים ומשמעויות. המבנה ההלכתי של הנישואין ושלא המנהגים הקשורים בו, תואמים את השלבים הנפשיים והרגשיים אותם עוברים בני הזוג ומשפחותיהם. השורשים מהם צמחו החתן והכלה, מלויים אותם אל חופתם: הדורות הקודמים, ההורים, המשפחה והציבור הרחב. בחופה אנו רואים את כל אלה מתבוננים באהבה ובברכה בבני הזוג המתפתחים מילדות לבגרות; מלויים את חבלי הפרדה מבית ההורים, ואת התרקמות האהבה והדבקות בין בני הזוג. סיפוק ושמחה ממלאים את הלב למראה בני הזוג הקושרים ביניהם קשר שהולך וחזק, עד להיותו עובדה של קבע. הבנין שנוצר עומד בפני עצמו, אך מרובים הם החוטים הקושרים אותו לסביבתו. ברכות הכל מלוות את הזוג ההולך לדרך משלו, לבניית בית שיעמוד לדורות. 'היו לבשר אחד'.

⁹⁶ לפי המנהג הספרדי, הייחוד המשלים את הנישואין נעשה עם כניסתם של החתן והכלה אל ביתם. עי' ילקוט יוסף שובע שמחות פרק יב. אמנם יש להעיר שלדעת פוסקים ספרדים רבים, פריסת הטלית הנוהגת אחר הקידושין היא החופה. עי' מנהגי ארץ ישראל הלכות קידושין סעי' יד (עמ' שכט).